

Türkiye Türkçesi

Çev: Emine Yılmaz

1. Dil Tipi ve Yayılması Hakkında Genel Bilgiler

Çoğunlukla basit olarak ‘Türkçe’, aşağıda ise *Ttü.* olarak adlandırılan Türkiye Türkçesi, Türk dili ailesinin güneybatı veya Oğuz grubuna aittir. Grubun diğer üyeleri Gagauzca, Azerbaycanca, Horasan Türkçesi, Türkmence ve İran’da konuşulan güney Oğuzca birkaç ağızdır. Türk dilleriyle, Moğolca ve Tunguzca gibi diller arasında bir ‘Altayca’ soy akrabalığı olup olmadığı henüz kanıtlanmamıştır.

Türkiye Türkçesi, yaklaşık 55 milyon kişi tarafından birinci veya ikinci dil olarak konuşulduğu Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs’ın resmi dilidir. Ayrıca Kuzeybatı Avrupa’da, özellikle Almanya’da, Balkanlarda, Bulgaristan’da, Batı Trakya’da ve Makedonya’da önemli bir azınlık tarafından da konuşulur.

Türkiye Türkçesi tipolojik açıdan bütün Türk dilleri gibi eklemelidir; yani ekler arasındaki sınırların şeffaf olduğu sentetik bir sözcük yapısına sahiptir. Ayrıca eklerin varyantları fonolojik olarak büyük ölçüde önceden kestirilebilir. Güçlü bir ünlü uyumu eğilimi tipiktir. Türkiye Türkçesi karmaşık bir fiil sistemine sahiptir. Sözdizimi sola dallanmıştır; yani her yardımcı öge temel ögesinden (grubun çekirdeğinden) önce gelir. Türkiye Türkçesi bir yalın durum-belirtme durumu dilidir. 1928’den beri, *ç, ğ, ı, ş* ve *ö* gibi özel işaretler taşıyan, Latin kökenli bir alfabe ile yazılır.

Bölgesel varyantlar konusunda, geleneksel olarak Rumeli (Balkan Türkçesi) ve Anadolu ağızlarına ayrılır. Son sözü edilen de Batı Anadolu, Orta Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu ağızları olmak üzere dört gruba ayrılır. Türkiye Türkçesi dil bölgesi Doğu Anadolu’da yavaş yavaş Azerbaycancaya karışır. Türk dillerinin pek çok konuşuru Balkanlar, Kırım, Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgelerden bilinen yeni tarihlerde Türkiye’ye göç etmişlerdir. Türkiye’de yaşayanların en az onda biri, Kürtçe, Arapça gibi Türkçe olmayan bir dili birinci dil olarak konuşur.

2. Kodlanma Durumu

Türkiye Türkçesinin kodlanmasının henüz birçok pürüzlü noktası varsa da modern standart dil görece açık bir biçimde sabitleşmiştir ve okullar ve medya aracılığıyla büyük bir etkiye sahiptir. Kodlamaya öncelik veren az sayıda yerli yayın, yazı dili standardını kuralcı biçimde göstermeye çalışır. Alt standart öğeleri, konuşma dilinin normları ve sosyal ve işlevsel kaynaklı varyantlaşmalar şimdiye kadar neredeyse hiç ele alınmamıştır.

2.1. Gramer Kitapları

Ayrıntılı, modern bir yerli dilbilgisi kitabı henüz yoktur. Okul ve üniversitelerdeki öğretim için birkaç tane çok da uygun olmayan dilbilgisi kitabı mevcuttur, örneğin, Tahsin Banguoğlu’nun *Türkçenin Grameri* (1974), T. N. Gencan’ın *Dilbilgisi* (1975). Yurtdışında, farklı dillerde hazırlanıp basılmış olan dilbilgisi kitapları, Türkiye Türkçesini bir yabancı dil olarak öğretmek gibi özel bir amacı izlerler, örneğin, H. J. Kissling’in *Osmanisch-türkische Grammatik* (1960), Ll. B. Swift’in *A Reference Grammar of Modern Turkish* (1963), G. Lewis’in *Turkish Grammar* (1976), R. Underhill’in *Turkish Grammar* (1976) ve J. Kornfilt’in *Turkish* (1997). Birkaç tane çok iyi çalışma bugün artık aşılmıştır, örneğin, J. Deny’nin *Grammaire de la langue turque* (1921), A. N. Kononov’un *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka* (1956).

2.2. Sözlükler

Türkiye Türkçesinin söz varlığını bütünüyle içine alan bir sözlük de yoktur. Türk Dil Kurumu'nun yayımlamış olduğu *Türkçe Sözlük* (aşağıya bk.) temel söz varlığını kaydeder. Ne var ki bu eserin şimdiye kadarki baskıları -dilde reform çalışmalarının aşamalarına bağlı olarak- sözlük maddelerinin seçiminde genellikle kararsızlık gösterir. Bu kurum bilimsel disiplinler ve okul dersleri için temel terimleri içeren özel sözlükler de yayımlamıştır. Diğer bir önemli pratik araç da sık sık değiştirilen *Yazım Kılavuzu*'dur (daha önce *İmlâ Kılavuzu*). Daha 1930'da başlanan olan 12 ciltlik Anadolu ağızları sözlüğü olan *Derleme Sözlüğü* de Türkiye Türkçesinin gelecekteki kapsamlı bir sözlüğünün hazırlanması için büyük öneme sahiptir.

3. Dil Tarihi

Türkiye Türkçesinin tarihi, genellikle politik gelişmeler ve dil ürünlerine dayanılarak çeşitli dönemlere ayrılır. Eski Anadolu Türkçesi döneminden sonra (11.-15. yüzyıllar), Eski Osmanlıca, Orta Osmanlıca ve Geç Osmanlıca olmak üzere bölümlendirilebilecek uzun Osmanlıca dönemi gelir (15.-20. yüzyıllar). Birinci dünya savaşından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Cumhuriyet dönemi başlar.

3.1. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

İlk Osmanlıcanın gelişme basamağı Eski Anadolu Türkçesi, Selçukluların 1071 tarihinde, Malazgirt'te Bizans'ı yenilgiye uğratmalarından sonra, Küçük Asya'ya göçen kalabalık Oğuz gruplarının varyantlarına dayanır. Şiir dili, ilk dönemde Doğu Türkçesi yazı diline ait çok sayıda öge bulundurmaktaydı. Selçuklu egemenliğinin yıkılışından sonra, 14. yüzyılda ortaya çıkmış olan beyliklerde, Türkiye Türkçesi bir edebi dil ve devlet dili olarak hızla gelişmiştir.

3.2. Eski Osmanlıca Dönemi

Osmanlıların 15. yüzyılda yükselişine bir Türkiye Türkçesi devlet dilinin (Osmanlıca, lisân-ı 'osmânîyye) gelişmesi eşlik eder. Bu dil, Anadolu Türkçesi ağızlarının birinden ortaya çıkmıştır ve işlevsel gelişmesi, yeni kültürel ve idari ihtiyaçları karşılabilmesi amacıyla Arapça-Farsça söz varlığıyla gerçekleşmiştir.

Osmanlı otoritesinin güçlenmesiyle yeni bir devlet dili bağlayıcı hale gelmiştir.

3.3. Orta Osmanlıca Dönemi

Orta Osmanlıca dönemi, 1453'te İstanbul'un fethiyle başlar. Sözlü ve yazılı standart varyant olarak Osmanlıca, bölgeler ve milletler üstü bir geçerlilik kazandı. Başta bilimsel ve idari yazılar olmak üzere, prestij dilleri olan Arapça ve Farsçadan pek çok sözcük kopyalanmasıyla, işlevlerinde önemli bir genişleme olmuştur.

Osmanlıcanın, mükemmel bir kurallar kitabı anlamında biçimsel bir kodifikasyonu hiçbir zaman olmamıştır. Sadece Arapça-Farsça ögeler için, yazım, söyleyiş, dilbilgisi ve söz varlığını formüle eden kurallar belirlenmiştir. Türkçe kökenli ögeler için kurallar belirlenmemiştir.

Yazı dilinin genişlemesi ve gelişmesi sonucunda, imparatorluğun gücünün artmasına paralel olarak Türkçeden uzaklaşma hızlanmıştır. Böylece yüksek dil, konuşulan varyanttan önemli ölçüde uzaklaştı ve sadece Arapça ve Farsça bilenlerin anlayacağı bir duruma geldi.

Yerli üslup teorikçileri “doğru Türkçe” (*fasih Türkçe*) ve “genel Türkçe” (*kaba Türkçe*) arasında, İstanbul söyleyişine dayalı bir “orta” varyantın da (*orta Türkçe*) varlığını kabul ederler. Bu varyanttan konuşma dili normu olarak güçlü, bölgeler üstü etkisi olan, resmiliği düşük bir genel Türkçe gelişmiştir. Korunmuş olan dil malzemesi sadece yüksek Osmanlıca’yı yansıttığı için, bu kodlanmamış dil varyantı iyi belgelenmemiştir.

3.4. Geç Osmanlıca Dönemi

19. yüzyılda başlayan geç Osmanlıca dönemi Avrupalılaşma yönünde güçlü bir eğilimin izlerini taşır. Bu, özellikle 1839’da başlayan ve Tanzimat dönemi olarak bilinen yenileşme periyodu için geçerlidir. Yeni dönemin ihtiyaçları arasında dilin yeni batılı kavramları da karşılayabilecek biçimde çağdaştırılması da vardı. Sonuçta giderek bir standart kaymasına yol açan yenileşme çalışmaları yavaş yavaş uygulamaya konuldu. İlimli dil reformcuları, İstanbul konuşma dilini yazı dili haline getirmeyi önermişlerdir. Bunun yazı dilindeki yansımaları 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan nesir dilinde görülür. Böylece ‘orta’ varyant, yazı dilinin sonraki gelişmelerine temel oluşturacaktır. Yazı dilinin sözdizimi de edebi Fransızcanın etkisi altında kökten değişmiştir. 20. yüzyılın ilk on yılında gelişen milliyetçilikle dil reformu çabaları da güç kazanmıştır.

3.5. Cumhuriyet Dönemi

1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla yeni bir dönem başlamıştır. Laik bir milliyetçilik lehine Osmanlıcılıktan vazgeçildi ve Avrupalılaşma yönünde ilerleme devam etti. Mustafa Kemal Atatürk idaresinde yoğunlaştırılan dil reformu çalışmaları, her şeyden önce eski doğu kültürü geleneğini temsil eden Arapça ve Farsça ögelere karşıydı. 1928’de Arap yazısının yerini Latin harfleri aldı. 1930’lu yılların başında özleşmeyi (tasfiyeyi) amaçlayan ve ortak dilin köktenci bir biçimde yeniden şekillendirilmesiyle sonuçlanmış geniş bir reform çalışması başlatıldı.

1932 yılında Türkiye Türkçesi çalışmaları için kurulan ve 1936 yılında adı *Türk Dil Kurumu* (TDK) olarak değiştirilen *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, dili doğulu ögelerden arındırma ve bunların yerine geçecek *öz Türkçe* sözcükler bulma görevini üstlenmişti. Arapça ve Farsça kökenli biçimsel ve sözdizimsel ögeler de değiştirilecekti. Türkçe ögeler uzun süre ihmal edildiği için bu iş çok zordu. Türkçe kökenli sözcükler, eski metinlerde, Anadolu ağızlarında ve diğer Türk dillerinde de arandı. Ne var ki reformcular söz varlığını ve sözcük türetme araçlarını da yapay olarak genişletme ihtiyacı duydular, örneğin, sıfat yapım eki *-î* *din-î* yerine *-(s)Al* ekiyle *din-sel*. Özellikle ilk zamanlarda dil reformu yönündeki çalışmalar bilimsel olmamak ve keyfilikle suçlandı. Atatürk 1935-1936 yıllarında *güneş dil teorisini* ortaya atınca bu çabalar geçici olarak sona erdirildi. Güneş dil teorisine göre bütün yabancı sözcükler Türkçeye geri götürülebileceğine göre ‘öz Türkçe’ ögeler aramak gereksizdi.

Reform çalışmaları, Atatürk’ün 1938 yılında ölümünden sonra da, hala güçlü direnişler olmasına rağmen, devam etti. Türk Dil Kurumu’nun dil politikası imkanları, yeni gelen hükümetlere göre değişti. 1940 yılından itibaren reform çalışmaları, ileri derecede varyasyona sahip, kararsız ve karmaşık bir durum sergiledi. Sözcük seçimi çoğunlukla yaş ve politik yaklaşımca belirlendi. Gittikçe artan bir sözlüksel uçurum anne babayla çocukları, solcularla muhafazakarları vb. birbirinden ayırdı.

4. Bugünkü Durum

Türk dil reformu bütün karşı koymalara ve geri tepmelere rağmen başarılı olmuştur. On yıllarca süren ileri varyantlaşma neolojik dilin lehine sabitleşti. 1970’li yıllarda medyanın çoğu, - özellikle de televizyon- yeni dili aktif olarak yaymaya başlamasıyla kırılma gerçekleşmiş oldu. Hala ideolojik anlamda sözlüksel bir ayırım mevcut olsa bile bugün muhafazakarlar da yeni söz varlığını büyük ölçüde kullanmaktadır. Bir zamanlar gülümsemeyle karşılanan yeni sözcükler bugün genel bir kabul görmekte ve tercih edilmektedir. Arapça-Farsça söz varlığının artık önemli bir rolü yoktur.

Reform çalışmaları üslup imkanlarını zenginleştirdi. Değiştirilmesi düşünülen bir sözcüğün ona karşılık olarak yeni türetilmiş bir başka sözcük yanında, kısmen anlam farkı doğması yoluyla yaşamaya devam etmesi az rastlanan bir durum değildir. Reformun bir olumsuz yanı, genç kuşağın eski literatürle, hatta 20. yüzyılın başındaki literatürle bile doğrudan bağının kalmamış olmasıdır. Osmanlıca metinler onlara yabancı dil metinleri gibi anlaşılabilir gelmektedir. Ortak Arapça-Farsça söz varlığının yitirilmesinden sonra, diğer islami Türk dilleriyle aradaki fark da büyümüştür.

4.1. Dil Değerlendirmesi ve Dil Eleştirisi

Dilin korunması büyük oranda doğru dil, *güzel Türkçe*, sorunlarına dayanmaktadır. Üslup farklılığı imkanları ve dilin işlevselliğinin güvence altına alınması daha az tartışılmaktadır. Aslında genel dilde önemli ölçüde ‘Anadolulaşma’ gerçekleştiyse de ağızların toplumsal statüleri oldukça düşüktür ve çoğunlukla olumsuz değerlendirilirler. Eğitim kurumları, ağız özelliklerini ortadan kaldırmak için yoğun çaba harcar. Temel ağızlardaki farklılaşma çok güçlü olmasına rağmen Türkiye’de görece birörnek, bölgeler üstü bir konuşma dili mevcuttur.

Ayrıca vulgarizmle de mücadele edilmiştir. Varyantlar sınıflandırılırken bir *genel dil* varsayılır, *halk dili* bunun altında bulunur. Bunun altında *argo* ve *bayağı dil* sıralanır. Medyada dil sorunları açıklanacaksa, sıkça ortoepik bir sorun, ‘yanlış’, halka özgü bir söyleyiş söz konusu edilir. Yazı dilinde alışılmış söz diziminden sapmalar, *devrik cümle* hakkında uzun tartışmalar olmuştur. Artan bir sıklıkla bazı genç grupların eksiltili konuşmaları da eleştiri konusu edilir.

4.2. Dil Politikası ve Yasalar

Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi dili olarak yüksek derecede bağlayıcılığa ve kurumsallaşmaya sahiptir. Resmi kabulden dolayı, resmi görev sahiplerinin kullanması zorunludur. Yasalar, dil politikası ve eğitim politikası şimdiye kadar, kendi içinde birörnek bir devlet dilini yaygınlaştırarak milli bilinci güçlendirmeyi hedeflemiştir. Azınlık dilleri ise Cumhuriyetin bütün tarihi boyunca az veya çok oranda ihmal edilmiştir.

4.3. Kurumlar, Girişimler, Etkinlikler

Türk Dil Kurumu bugün de dil kültürü konusunda öncü organdır. 1983 yılında yeniden yapılandırılmış ve görece daha ılımlı reform çalışmaları yürüten yeni bir yönetim geliştirmiştir. Eski Türk Dil Kurumu *Türk Dil Derneği* olarak da yapılanmıştır. Bunların dışında, Türkiye Türkçesinin kodlanması ve işlenmesiyle uğraşan enstitüler yok denebilir. Üniversitelerin enstitüleri Türkoloji enstitüleri şimdiye kadar aktif çalışmaya pek az katılmışlardır. Diğer yandan basın-yayın, kitle iletişim araçları, devlet radyo ve televizyonu da dilin işlenmesi konusunda azımsanmayacak bir paya sahiptir.

Türkiye dışında, Kuzeydoğu Avrupa’daki azınlıklar arasında, Türkiye Türkçesine ait kimi yenilikçi özellikler, ev sahibi ülkenin dilinin, örneğin Almancanın etkisiyle gelişmektedir. Türkiye Türkçesinin yurtdışında yayılması konusunda TÖMER dil enstitüsü ve TİKA çalışmaktadır

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar:

- Boeschoten, Hendrik (1991), "Dialectology", Boeschoten/Verhoeven 1991: 150-165.
- Brendemoen, Bernt (1990), "The Turkish language reform and language policy in Turkey", Hazai 1990: 454-493.
- Caferoğlu, Ahmet (1959), "Die anatolischen und rumelischen Dialekte", Deny et alii 1959, 239-260.
- Deny, Jean (1921), *Grammaire de la langue turque (dialect osmanli)*, Paris: Ernest Leroux.
- Deny, Jean (1959), "L'osmanli moderne et le Türk de Turquie", *Philologiae turcicae fundamenta* 1, Aquis Mattiacis: 182-239.
- Hazai, György (1978). *Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hazai, György (yay.) (1990), *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft* 1, Budapest/Wiesbaden: Akadémiai Kiadó.
- Johanson, Lars (1989), "Substandard und Sprachwandel im Türkischen", Holtus, Günter/Edgar Radtke (Hrsg.): *Sprachlicher Substandard II. Standard und Substandard in der Sprachgeschichte und in der Grammatik*. Tübingen: 83-112.
- Johanson, Lars/Éva Ágnes Csató (yay.) (1998a), *The Turkic languages*, London: Routledge.
- Johanson, Lars/Éva Ágnes Csató (1998b), "Turkish", Johanson/Csató 1998a: 203-235.
- Kissling, Hans Joachim (1960), *Osmanisch-türkische Grammatik*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Kononov, Andrey N. (1956), *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, Moskva/Leningrad: Nauk.
- Kornfilt, Jaklin (1997), *Turkish*, London: Routledge.
- Lewis, Geoffrey L. (1967). *Turkish grammar*. Oxford: Clarendon.
- Mansuroğlu, Mecdut (1954), "The rise and development of written Turkish", *Oriens* 7: 250-264.
- Mansuroğlu, Mecdut (1959), "Das Altosmanische", Deny et alii 1959: 161-182.
- Swift, Lloyd B. (1963), *A Reference Grammar of Modern Turkish*, The Hague: Mouton and Co.
- Underhill, Robert (1976), *Turkish Grammar*, Mass: The MIT Press.

İkincil Kaynaklar:

- Boeschoten, H. (1991), "The 'language reform", H. Boeschoten und L. Verhoeven (yay.) *Turkish linguistics today*, Leiden: Brill, 165-175.
- Lewis, Geoffrey (1999), "The Turkish Language Reform", *A Catastrophic Success*, Oxford: Oxford University Press.
- Anadolu ağzlarının sınıflandırılması için bk. Kowalski 1934, Caferoğlu 1959, Korkmaz 1990, Boeschoten 1991, Karahan 1996, Brendemoen 1998.